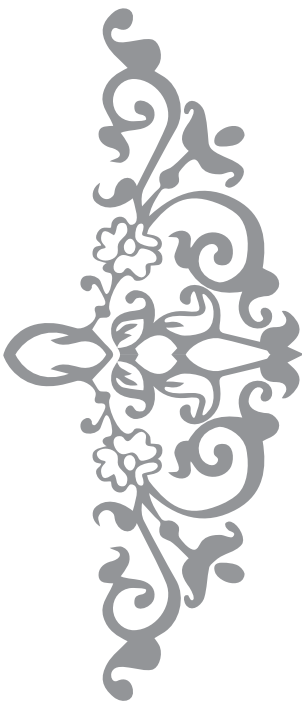

ISSN 2524-0749 (Print)
ISSN 2524-0757 (Online)
DOI:10.28925/2524-0757

Київський університет імені Бориса Грінченка
Borys Grinchenko Kyiv University

KS

Київські
історичні студії

Kyiv Historical Studies

2022, № 1(14)

Рік заснування: 2015
Виходить двічі на рік (червень, грудень)

The year of foundation: 2015
Published twice a year (June, December)

Ігор СРІБНЯК,

завідувач кафедри всесвітньої історії
Історико-філософського факультету
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор історичних наук, професор,
Київ, Україна

e-mail: i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

Ihor SRIBNIAK,

Head of the Department of World History,
Faculty of History and Philosophy,
Borys Grinchenko Kyiv University,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

Марина ПАЛІЄНКО,

завідувачка кафедри архівознавства
та спеціальних історичних дисциплін
історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
докторка історичних наук, професорка,
Київ, Україна

e-mail: mpalienenko@knu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9098-1142>

Maryna PALIENKO,

Head of the Department of Archival Studies
and Special Historical Disciplines,
Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Doctor of History, Professor,
Kyiv, Ukraine

З історії кооперативного руху в таборі полонених українців Вецляр, Німеччина: створення та діяльність спілки «Чайня» (грудень 1915–1916 рр.)

У статті висвітлено створення та діяльність у таборі полонених українців Вецляр (Німеччина) кооперативного товариства «Чайня» (грудень 1915–1916 рр.). «Чайня» пропонувала своїм відвідувачам низькі ціни на продукти й зручну можливість «почаювати», що привернуло до неї значну кількість таборян. Прибуток закладу розподілявся рішенням загальних зборів як на виплату дивідендів на внесені паї, так і на потреби різних таборових організацій та на благодійну підтримку потребуючим (зокрема, й поза табором). Впродовж усього свого існування «Чайня» залишалась ефективним комерційним підприємством, єднаючи у своєму складі полонених різних політичних поглядів й уподобань. Вона зробила поважний внесок у розбудову національного життя у таборі, дієво підтримуючи діяльність освітніх курсів і таборових шкіл грамоти й спонсоруючи кошти на загальноукраїнські потреби.

Ключові слова: кооперативна спілка, «Чайня», паї, чистий прибуток, полонені вояки-українці, Вецляр, Німеччина.

On the History of the Cooperative Movement in POW Camp Wetzlar, Germany: The establishment and activity of the union «Chainia» (December 1915–1916)

The article highlights the specifics of the creation and activities in the camp of Ukrainian prisoners of war Wetzlar (Germany) of the «Chainia» Cooperative Society (December 1915–1916). From the very beginning of its work, «Chainia» offered its visitors low prices for food and provided a convenient opportunity to drink tea, which attracted a large number of campers. This in turn made «Chainia» a highly profitable enterprise (commercially), allowing it to make a significant profit. The income was distributed by the decision of the general meeting both on the payment of dividends on paid shares, and on the needs of various camp organizations and charitable support to the needy (including outside the camp). At the same time, the excessive influx of campers to «Chainia», the fierce debate on political issues and created some inconvenience for members of the cooperative. Some of the shareholders did not understand why campers with hostile or indifferent views to Ukrainians had the opportunity to use “all the amenities” and buy low-priced products in «Chainia». Therefore, from May 1916, the Tea House worked only

for members of the cooperative, thus encouraging campers to join their ranks. Throughout its existence, «Chainia» remained an effective commercial enterprise, uniting prisoners of different political views and preferences. It made a significant contribution to the development of national life in the camp, effectively supporting the activities of educational courses and camp literacy schools and sponsoring funds for all-Ukrainian needs.

Key words: cooperative union, «Chainia», share, net profit, captured Ukrainian soldiers, Wetzlar, Germany.

Зачаткування кооперативного руху в таборах полонених українців під час Першої світової війни стало можливим завдяки зусиллям Союзу визволення України (СВУ), який, будучи уповноважений до цього німецькою владою, вдався до налагодження культурно-освітньої та національно-організаційної роботи в середовищі таборян. У такий спосіб провід СВУ сподівався залучити полонених і, зокрема, аполітичну їх частину до активнішої участі у житті українських таборових громад, які виникли в українізованих таборах Раштат, Вецляр і Зальцведель. Ще однією причиною організації кооперативних спілок було прагнення СВУ навчити полонених українських активістів основ комерції (аби вони могли поширити свій досвід в Україні після повернення), а також пошук джерел фінансування культурно-освітньої роботи в таборах.

В усіх згаданих таборах кооперативні організації мали однакову форму й характер діяльності, коли в таборі творилась кооперативна спілка на паях (з виплатою пайщикам дивідендів). Кооперативи брали на себе провадження таборових буфетів («чайних»), у яких полоненим продавались різні продукти з невеликою націнкою. Справа заснування таборового кооперативу у Вецлярі полегшувалася тією обставиною, що до цього табору був відраджений один із організаторів аналогічної спілки у Раштаті, який вже мав достатній досвід участі у кооперативному русі.

Підвалини для вивчення специфіки функціонування української організації в таборі Вецляр (Німеччина) були закладені публікацією низки праць німецьких (Rehmer С., 1994; Runzheimer J., 1994; Rehmer С., 1997) і українських (Срібняк І., 1997; Срібняк І., 1998, Срібняк І., 1999) дослідників у 1990-х роках. Але історія цього табору все ж містила значну кількість недосліджених лагун, тому німецькі історики протягом двох наступних десятиліть продовжували роботу з опрацювання деяких аспектів перебування полонених українців царської армії у цьому таборі (Runzheimer J., 2002; Golczewski, 2010; Jung I. & Wiedl W., 2016). Ця дослідницька проблема розроблялась і в Україні, завдяки чому до наукового обігу була введена значна кількість архівних джерел (Кривошеєва Л. М., 2005; Кривошеєва Л. М., 2009). Є всі підстави стверджувати, що її розробка успішно триває й протягом останніх років (Срібняк І., 2020; Срібняк І. & Шнайдер В.,

2020a; Срібняк І. & Шнайдер В., 2021b; Срібняк І., 2021).

На жаль, у дослідженні проблематики не завжди спостерігалася академічна добросовісність. Приміром, одна зі статей кандидата історичних наук Йосипа Саєвича (нині — заступник начальника Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, полковник) містила короткий сюжет про специфіку діяльності кооперативного товариства «Чайня» у таборі Вецляр (Саєвич Й., 2006. С. 246). Уважне прочитання фрагмента дає всі підстави стверджувати, що текст був запозичений із монографії І. Срібняка (1999. С. 96–97) і, як це майже завжди водиться у псевдонауковців-плагиаторів, без посилання на першоджерело його «знань» з проблематики полону. Принагідно слід зауважити, що плагиат зі статті Й. Саєвича «плавно» перекочував до його дисертації (Саєвич Й., 2007. С. 113). Задля унаочнення плагиатних запозичень Й. Саєвича було проведено зіставлення текстів, а результати представлені у вигляді окремої таблиці (див. додаток до статті).

Для підготовки цієї розвідки авторами були використані документи з Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (де зберігається архів Вецлярського табору), спогади безпосередніх учасників національно-просвітницької роботи у Вецлярі¹ та матеріали таборового часопису «Просвітній Листок».

Метою статті є реконструкція специфіки функціонування кооперативної спілки «Чайня» у таборі полонених українців Вецляр, встановлення ступеня успішності комерційної діяльності останньої, а також розгляд особливостей розподілу її чистого прибутку.

Ідея про створення кооперативної спілки й тіснішого об'єднання полонених у таборі Вецляр на ґрунті спільності економічних інтересів зародилась серед очільників культурно-національного руху в середині жовтня 1915 р. Через бажання активістів повернути якомога більше полонених до участі в цьому проєкті, на дошці оголошень у читальні було розміщено повідомлення про скликання 24 жовтня ц. р. «цікавого таборового віча» (як йшлося у об'яві. — І. С., М. П.). Це

¹ Лисецький П. Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*. 1918. 20 січня. Ч. 3(186). С. 36–38; Карманський П. Шляхом визвольної боротьби (Спомини). *Визвольний шлях*. Лондон — Київ, 2005. Кн. 8. С. 86–109.

привернуло до нього додаткову увагу полонених, що повністю заповнили читальню. Відкрив віче член Просвітнього відділу СВУ М. Мітієвський, який запропонував присутнім обрати з-поміж себе голову зборів. Після цього новообраний голова — полонений Білик — оголосив віче відкритим і прочитав порядок денний, у якому фігурувало одне питання — створення «Української Кооперативної Чайні» в таборі².

Засновниками кооперативної спілки виступили кілька українських активістів з числа полонених (Опанасенко, Рухов, Шевчук та інші). Пояснюючи полоненим потребу її створення, М. Мітієвський зазначив, що завдяки спілці буде можливим «діставати в місті продукти значно дешевше» тих, які можна було придбати у батальйонних кантинах, що провадились приватними власниками (німцями). Наступним словом взяв полонений Бахір, який прочитав статут «Чайні». Після цього була обрана управа «Чайні»: Калашник (голова), Сірчик (заступник), Каменчук (секретар і господар), Опанасенко (касир), Рухов і Косановський (члени). Отримала «Чайня» й контрольний орган — ревізійну комісію у складі Білика, Берненка й Осмака. Добір персоналу «Чайні» (прикажчика і робітників) було доручено провести управі спільно з ревізійною комісією. Також був визначений розмір вступного паю — від 30 «феників» (пфенігів) до 1,5 марки німецької (м. н.)³.

На цьому віче завершилось, а вже наступного дня було розпочато вписування нових членів до складу кооперативного товариства. Як це часто трапляється, нова справа не мала спочатку багатьох прихильників і до її членів записувались лише поодинокі полонені. Дехто вважав, що паї є жертвами і вже не будуть повернені полоненим, ще частина — взагалі не вірила, що можна буде організувати торгівлю в таборі. У цій ситуації українські активісти намагались переконати недовірливих у тому, що внесені паї не тільки будуть повернені за бажанням їхнього власника, але більше того — пайщики матимуть прибуток з власних паїв. Частину прибутку планувалось використовувати для потреб усього таборового загалу й на благодійні цілі. Щоправда, ці пояснення дійшли до свідомості лише кількох полонених, які підтримали майбутнє кооперативне товариство своїми паями, проте широкий загал уникав вступати до його складу, побоюючись репресій за такий вчинок після повернення додому⁴.

На цьому етапі розвитку кооперативного руху в таборі значне число полонених ще

продовжувало вірити усіляким нісенітницям, які поширювали у Вецлярі чорносотенці та малороси. На їхнє глибоке переконання, вже лише один той факт, що полонений належав до числа пайщиків, означав зраду російському цареві та «матушці-Росії». Відтак на всіх «школьників» (учнів таборових шкіл та курсів) та пайщиків кооперативу після повернення додому очікували тяжкі кари і навіть шибениця. А допоки що — їхні номери будуть записані та передані до російської військової контррозвідки, тому їм не вдасться уникнути покарання.

Слід відзначити, що такі погрози справляли помітний вплив на частину полонених, які мали здоровий глузд увійти до кооперативу, проте ще не виробили в собі стійких національних переконань. Такі ледь не щоденні «нашепти» чорносотенців часом призводили до серйозних нервових розладів у декого з таборян. У цьому контексті доцільно згадати про полоненого Шуляка, який наважився стати членом таборового кооперативу, але під впливом «чорної сотні» вже за кілька днів звернувся з категоричною вимогою повернути його пай та викреслити його прізвище з усіх списків, бо перебування в них означало для нього «пительку» (зашморг. — *I. С., М. П.*) на шию. Відразу після цього звернення йому було повернено пай, але Шуляк не вгамовувався і ще кілька разів звертався до управи «Чайні», вимагаючи викреслити його прізвище зі списків «школьників» (хоча він у них ніколи не фігурував). Закінчилась ця історія доволі сумно — за два тижні Шуляк був приміщений до таборового шпиталю в кепському стані: «...лежав [...] розбитий думкою, часто балакав сам з собою [...] він збожеволів...»⁵.

Протягом листопада 1915 р. тривала підготовча фаза до відкриття кооперативної спілки (запис пайщиків, пошук персоналу, отримання дозволів від німецької військової влади). Весь час до цього активно долучались члени Просвітнього відділу СВУ (голова Р. Смаль-Стоцький), заходами якого для потреб «Чайні» був переданий окремий просторий барак (з негайним його ремонтом і переобладнанням). 2 грудня рішенням управи «Чайні» було створено закупочну комісію, до якої було, зокрема, включено й полоненого Бідака (останній був переведений з Раштату (докладніше про історію цього табору див.: *Sribnjak I., 2020*) для поширення досвіду української організації цього табору в створенні кооперативних організацій). Її заходами в кількох німецьких комерційних фірм було придбано 100 фунтів цукру, 5 фунтів чаю, 6 плиток шоколаду, 20 коробок консервованого молока, невелику кількість лимонів, яблук, деякі канцелярські приладдя — на загальну суму 122,7 м. н. Після цього спільним рішенням управи

² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України). Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2–2 зв.

³ Там само. Арк. 3.

⁴ Там само. Арк. 3 зв. — 4 зв.

⁵ Там само. Арк. 4 зв. — 5.

«Чайні» та Просвітнього відділу СВУ була визначена вартість закуплених товарів для реалізації⁶. Для розв'язання цього питання управа виходила з необхідності встановлення найнижчих цін, але за умови забезпечення прибутковості роботи «Чайні».

«Кооперативна спілка «Чайня» у Вецлярі» розпочала свою діяльність 5 грудня 1915 р., маючи на цей час у своєму складі 165 пайщиків, які внесли 158,1 м. н. паїв⁷ (за іншими даними — загальне число пайщиків становило 228 осіб⁸). Перший день її роботи був цілком вдалим: біля буфетного віконця завжди стояла черга, а саме приміщення «Чайні» за деякий час повністю заповнилось таборянами, які на власні очі хотіли пересвідчитися, що ціни в «Чайні» дійсно є нижчими від батальйонних кантин. Це було насправді так, тому в перший день мав місце дещо ажіотажний попит, і вже за три години роботи Чайні майже всі закуплені продукти були реалізовані, а отриманий виторг становив 120,56 м. н. З огляду на це управа «Чайні» була змушена до проведення щоденних закупів товарів у місті Вецляр. Проведена після двох тижнів роботи «Чайні» ревізія її діяльності засвідчила, що в ній «ведеться все гаразд», а також зростання кількості її членів (до 223 пайщиків станом на 13 грудня, які внесли 192,9 м. н. паїв). У цей час «Чайня» диспонувала 2280,19 м. н. оборотних коштів, а чистий прибуток за перший тиждень роботи склав 190,05 м. н.⁹

«Чайня» розпочинала свою роботу о другій годині пополудні та закривалася о шостій ввечері, коли після вечері у таборі відбувались щоденні (крім неділі) «вечірні читання» для всіх охочих¹⁰. Щоденне перебування у «Чайні» значної кількості таборян спонукало загальні збори пайщиків ухвалити рішення про встановлення чергування обраними для цього її членами, які «могли би бути присутніми при торгівлі» та мали би «обов'язок о всіляких похибках повідомляти Загальні збори». Також було встановлено, що всім працівникам «Чайні» безоплатно видавався один літр какао щоденно¹¹.

Підсумки першого місяця роботи «Чайні» були підбиті на загальних зборах пайщиків 4 січня 1916 р. Протягом другої половини грудня кількість членів кооперативного товариства

збільшилась до 254 осіб (слід зазначити, що за цей час 25 таборян вийшло з його складу). У грудні «Чайня» реалізувала товарів на суму 4599,43 м. н., а її обігові кошти зросли до 9274,70 м. н. (таке збільшення стало можливим завдяки наданню комендатурою табору та СВУ значних сум у кредит). Після обговорення збори пайщиків розподілили й чистий прибуток «Чайні», спрямувавши 277,15 м. н. для виплат пайщикам, 18,60 м. н. — для поповнення нерухомого фонду «Чайні», 37,20 м. н. — для поповнення запасного капіталу, 33 м. н. — для виплати винагород персоналу «Чайні». Привертає увагу та обставина, що понад половина чистого прибутку «Чайні» була витрачена на гуманітарні та загальнотаборові потреби: 41,28 м. н. передано до новоствореного фонду «бідному українському учню на стипендію при гімназії по війні», ще 350 м. н. призначалось на потреби таборової школи та придбання книг і брошур для таборової бібліотеки¹². Інформація про розподіл чистого прибутку за грудень 1915 р. була опублікована і на шпальтах таборової газети, де повідомлялось, що 350 м. н. було витрачено на придбання друкарського шрифту для потреб останньої¹³.

Як згадував один із українських активістів, попри загальну корисність роботи «Чайні» у цей час багато хто з полонених ставився до неї виразно неприхильно, вважаючи що нібито «отворилося не кооперативне товариство, маюче метою добро для всього табору, а якась тайна, злочинна організація, від якої табір мусить сподіватися всіх можливих і неможливих прикростей». На засновників спілки «дивились як на осібну породу звірят і щиро бажали їм шибиниці по повероті до дому»¹⁴.

Інкони траплялося так, що дехто з полонених, придбавши якісь продукти у «Чайні», після спілкування із унтерофіцерами його барачу просто-таки стрімголов прибігав знов до неї, аби повернути придбане й не втратити таким чином «у політику». Але все ж таки, як зазначав член Просвітнього відділу СВУ П. Карманський, в уявленні більшості таборян відвідування «Чайні» не було «політикою; у ній за 2 феники продавали пів кварта чаю або чоколяди (йдеться про какао. — І. С., М. П.), і сюди йшла громада як до одинокого певного місця. І дивно було в цім бараці, що робив вражіння поряднішої корчми. Кругом сіра маса гомоніла якимось московським жаргоном, а при касі, за столом, ізза якого

⁶ Там само. Арк. 5 зв. — 6 зв.

⁷ Там само. Арк. 6 зв. — 7.

⁸ Місячне звітлення з обороту Кооперативної Чайної полонених Українців табору Вецляр, з дня 5/XII включно 31/XII — 1915 р. *Просвітній Листок*. 1916. 1 лютого. Ч. 3. С. 8.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6 зв. — 7.

¹⁰ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*. 1918. 20 січня. Ч. 3(186). С. 37.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 7 зв.

¹² Там само. Арк. 7 зв. — 8; Спр. 35. Арк. 47–52.

¹³ Місячне звітлення з обороту Кооперативної Чайної полонених Українців табору Вецляр, з дня 5/XII включно 31/XII — 1915 р. *Просвітній Листок*. 1916. 1 лютого. Ч. 3. С. 8.

¹⁴ Ре-тняк Д. Чайня. *Просвітній Листок*. 1916. 15 червня. Ч. 15. С. 9.

подавали чай, було чути українську мову. Одним це було школою, других бентежило і викликувало в них підозріння, що й тут політикою пахне. І вони не знали, куди вже перед нею тікати»¹⁵.

Полонений Решетняк зазначав, що, попри всі труднощі, комерційна діяльність «Чайні» протягом зими-весни 1916 р. була цілком успішною, вона «пішла в рух і поволі зєднувала все більше і більше членів: торгівля пішла жваво; продавали чай, какао, різні солодоші» всім відвідувачам. Бажання полонених до комунікації та короткого відпочинку за чашкою чаю боролось з їхнім відвічним страхом виявити свою навіть пасивну нелояльність до царського режиму, тож дехто з таборян «крадькома пробиралися в чайню, оглядаючися, щоби хто не побачив та не записав» їхніх номерів. Зрештою все більше полонених втомлювались боятись, так що «саля чайної завжди була набита битком покупцями й так собі, зібравшимися посперечатися й побалакати дядьками»¹⁶.

Потреба полонених у спілкуванні перетворила «Чайню» на місце для обговорення різних таборових та світових події, більше того, за оцінкою члена Просвітнього відділу П. Лисецького, вона стала «властиво політичним базаром цілого табору», і тут досить часто дискутували дві «партії» полонених: з одного боку, ті, що брали діяльну участь в українській культурно-освітній роботі в таборі, з іншого — малороси й чорносотенці, які продовжували зберігати вірність російському цареві¹⁷.

Такий стан справ причинився до збільшення обороту коштів чайні (за березень 1916 р. він склав 33 226 м. н.¹⁸) та відповідно до зростання обсягу виручки. Пайщики отримували високі дивіденди (30–50 пфенігів на свій пай в 30 пфенігів). Крім того, частина чистого прибутку чайні спрямовувалась на просвітні та добродійні цілі (на волинські школи, для потреб таборових організацій, на видавничий фонд часопису «Просвітній Листок», для хворих у таборовому лазареті тощо). Але перебування у чайні маси випадкових людей призводило до того, що в залі було «страшенно накурено, брудно й галас стояв як на ярмарці в свята»¹⁹.

¹⁵ Карманський П. Шляхом визвольної боротьби (Спомини). *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 8. С. 96.

¹⁶ Ре-тняк Д. Чайня. *Просвітній Листок*. 1916. 15 червня. Ч. 15. С. 9.

¹⁷ Лисецький П. Як виглядає просвітньо-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*. 1918. 20 січня. Ч. 3(186). С. 37.

¹⁸ Місячне звітлення Обороту Кооперативної Чайної полон[ених] Українців табору Вецляр з дня 1-го Марця до 1-го Цвітня 1916 р. *Просвітній Листок*. 1916. 25 травня. Ч. 12–13. С. 12.

¹⁹ Ре-тняк Д. Чайня. *Просвітній Листок*. Вецляр. 1916. 15 червня. Ч. 15. С. 9–10.

Це не подобалось багатьом пайщикам кооперативу, які все частіше підносили думку про доцільність обмеження доступу до Чайні сторонніх людей. Зрештою 3 травня 1916 р. одностайним рішенням загальних зборів було ухвалено, що правом на вхід до «Чайні» диспонуватимуть лише члени кооперативної спілки, після чого стало можливим завести належний порядок — «зробилося чисто, просторо, на столах завелися різні часописі і забави». Завдяки збільшенню кількості пайщиків (понад 520 осіб з 233 м. н. пайових внесків) оборот спілки навіть зріс — до 200–350 м. н. денно²⁰. Услід за таборовим часописом управа «Чайні» теж констатувала позитивність цих змін, бо відтоді «кожний пайщик бере з буфету чого тільки можливо, сідає біля столу, і підкріплюється собі помаленьку [...] сяде з товаришами за грою: в шашки [...] чи більш домино»²¹.

Відтоді «Чайня» стала зручними місцем для неформальних зустрічей та відпочинку українських активістів, зусиллями яких поступово змінювалось саме «обличчя» Вецлярю, набуваючи все більше українських рис. Проте допоки що ці зміни не мали ще глибинного характеру, вони відбулись у вольовий спосіб, натомість, за згадками члена Просвітнього відділу СВУ Б. Лепкого, «низи були ще майже не рушені. Може яка сотня людей признавала себе Українцями і хіснувалася тими надбаннями таборової культури, тисячі “терли матраци”, вважали себе салдатами “його велічества” і на всі починання дивилися як на німецьку інтригу, придуману на загибіль душ православних» (Золота Липа, 1924. С. 70, 72).

Але попри такі настрої, «Чайня» успішно продовжувала свою діяльність, що виявлялось не лише у щоденній прибутковій торгівлі та оптимістичній закупівлі продуктів, але й в організаційному розвої (у цьому контексті видається доцільним згадати про ухвалення загальними зборами пайщиків нової редакції статуту, що відбулось 23 липня 1916 р.). Станом на 1 серпня до складу кооперативу входило 953 члени (з них тільки протягом липня вписалось 240 нових пайщиків, вийшло — 10). Загальна сума активів «Чайні» на цей час становила 3132,82 м. н., чистий прибуток за липень 1916 р. склав 860,95 м. н.²² Позитивна динаміка розвитку «Чайні» мала місце й восени 1916 р. — протягом вересня кількість пайщиків зросла до 1121 осіб (434,30 м. н. паїв), активи кооперативу досягли 4498,76 м. н.²³ Успішний

²⁰ Там само.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8 зв.

²² Місячне звітлення кооперативної чайні за м[ісяць] липень 1916 року. *Просвітній Листок*. 1916. 15 серпня. Ч. 21. С. 8.

²³ Місячне звітлення кооперативної чайні за м[ісяць] вересень 1916 року. *Просвітній Листок*. 1916. 8 жовтня. Ч. 27. С. 8.

поступ української кооперації в таборі спонукав коменданта табору до передання «під заряд» «Чайні» табору кантину, що обіцяло значно збільшити суми чистого прибутку для кооперативу²⁴.

У кінці грудня 1916 р. були підбиті підсумки річної роботи «Чайні», які засвідчили про її вагомий внесок у матеріально-фінансове забезпечення культурно-освітньої роботи та благодійництва в таборі. Загалом (від дня заснування і до 1 січня 1917 р.) «Чайня» передала для цього 4023,54 м. н., зокрема: на просвітні цілі — 1300 м. н., на допомогу бідним у таборі — 100 м. н., для пресової секції (на видання таборової газети) — 527 м. н., для німецьких сиріт у м. Вецляр — 50 м. н., на потреби українських шкіл на Волині — 573 м. н., для соціальної секції таборової організації (товариство «Воля») — 175,49 м. н., для товариства «Сільський Господар» — 127,8 м. н., на будівництво пам'ятника полоненим українцям, які померли у Вецлярському таборі — 282,5 м. н., для таборового лазарету — 180 м. н., для волинських дітей на окупованих українських землях — 460 м. н., для редакції «Вістника Союзу визволення України» — 25 м. н., на таборову школу — 192,5 м. н. «Чайня» опікувалася й поповненням фонду «на стипендію для українського учня на гімназію», внісши до нього 213,27 м. н.²⁵ На початок 1917 р. кооперативна спілка стала найчисельнішою організацією полонених у таборі (1693 членів-пай-

щиків), об'єднуючи у своєму складі як прибічників, так і прихованих противників української справи²⁶.

Діяльність кооперативної спілки стала безпечним здобутком української організації табору, давши змогу привернути до українства пасивну частину полонених. «Чайня» пропонувала низькі ціни на продукти, тут були створені умови для короткого відпочинку та ознайомлення з останніми новинами (завдяки регулярній розклейці на одній зі стін закладу свіжого випуску таборової газети). Все це привертало до неї значну кількість таборян, що, своєю чергою, робило «Чайню» високорентабельним підприємством, даючи змогу отримувати значний прибуток. Останній розподілявся рішенням загальних зборів як на виплату дивідендів на внесені паї, так і на потреби різних таборових організацій та благодійної підтримки потребуючим (зокрема, й поза табором).

Протягом усього часу свого існування «Чайня» залишалась ефективним комерційним підприємством, еднаючи у своєму складі полонених різних політичних поглядів та уподобань. Вона зробила поважний внесок у розбудову національного життя у таборі, дієво підтримуючи діяльність освітніх курсів та таборових шкіл грамоти, спонсоруючи кошти на загальноукраїнські потреби. Важливим було й те, що, беручи участь у діяльності виборних органів кооперативної спілки та її загальних зборів, її члени здобували нові знання й набували нового досвіду, які могли бути використані після їх повернення додому.

²⁴ Кооперативна Чайня. *Просвітний Листок*. 1916. 12 листопада. Ч. 32. С. 4–5.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8 зв. — 10; Спр. 35. Арк. 47–52.

²⁶ Там само. Арк. 10.

**ПЛАГІАТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ (ПОЗНАЧЕНІ КУРСИВОМ),
ЩО БУЛИ ВИЯВЛЕНІ У СТАТТІ ТА ДИСЕРТАЦІЇ Й. Й. САЄВИЧА**

<p>Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). К., 1999. 296 с.</p>	<p>Саєвич Й.Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини: фінансово-господарська і культурно-освітня діяльність (1914–1918 рр.). <i>Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка». Держава та армія.</i> 2006. № 571. С. 244–250.</p> <p>Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту (1914–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22 — Військова історія. Львів, 2007. 191 с.</p>
<p style="text-align: center;">С. 96–97</p>	<p style="text-align: center;">С. 246 статті + с. 113 дисертації</p>
<p>На початку грудня 1916 р. в таборі була заснована спілка «Кооперативна Чайня у Вецлярі» (22). Це було торговельне підприємство полонених, <i>початковий пайовий капітал якого становив 196,50 нім. мар. (0,3 нім. мар. — один пай)</i>. Можливість випозичати гроші (у СВУ та німецької комендатури) дозволило «Чайні» вже в грудні довести свій обіговий капітал до 9274,70 нім. мар. В кінці грудня 1915 р. (після розподілу чистого прибутку «Чайні») члени спілки ухвалили передати 350 нім. мар. на просвітню працю в таборі. Слід відзначити, що «Чайня» й надалі перераховувала значні кошти для потреб табірних організацій та на благодійні цілі. У цілому від дня заснування до 1 січня 1917 р. «Чайня» пожертвувала 4023,54 нім. марки (23).</p> <p>22. ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–11. 23. ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 47–52</p>	<p>Після двомісячної просвітницької роботи у Вецлярському таборі засновується кооперативна торговельна спілка на паях «Чайня». Товариство, крім чаю, торгувало кексами, шоколадом, цукром, цукерками та іншими солодощами. <i>Початковий пайовий капітал цього торговельного підприємства полонених становив 196,5 німецьких марок (0,3 марки — 1 пай)</i>. Маючи змогу позичити гроші, «Чайня» вже в грудні 1915 р. довела обіговий капітал до 9274,70 німецьких марок. Наприкінці грудня 1915 р., розподіливши чистий прибуток, члени спілки ухвалили передати 350 німецьких марок на просвітню роботу в таборі. Слід відзначити, що «Чайня» й надалі перераховувала значні кошти для потреб табірних організацій та на благодійні цілі. Загалом від дня заснування і до 1 січня 1917 р. «Чайня» пожертвувала 4023,54 німецьких марок [10].</p> <p>10. ЦДАВОУ. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 47</p>
<p style="text-align: center;">С. 97</p>	<p style="text-align: center;">С. 246 + с. 113 дисертації</p>
<p>У скорому часі вона стала найчисельнішою організацією полонених в таборі (на 1 січня 1917 р. — 1693 чол.), об'єднуючи у своєму складі як противників, так і прибічників української справи (24).</p> <p>24. ЦДАВО України. Ф. 4382. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9–10</p>	<p>У скорому часі вона стала найчисельнішою організацією полонених в таборі (на 1 січня 1917 р. — 1693 осіб), об'єднавши у своєму складі як противників, так і прибічників української справи</p>
<p style="text-align: center;">С. 97</p>	<p style="text-align: center;">С. 246 + с. 113 дисертації</p>
<p>У приміщенні «Чайні» збиралися полонені і обговорювали різні табірні й світові події, досить часто тут дискутували дві «партії» полонених — ті, що приймали участь в українській культурно-освітній роботі в таборі, й ті, що продовжували зберігати вірність російському цареві</p>	<p>У приміщенні «Чайні» збиралися полонені обговорити різні табірні й світові події; досить часто тут дискутували дві «партії» полонених — ті, що брали участь в українській культурно-освітній роботі в таборі, й ті, що продовжували зберігати вірність російському цареві</p>

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Золота Липа: ювілейна збірка творів Богдана Лепкого з його життєписом, бібліографією творів і присвятами / під ред. З. Кузелі. Берлін, 1924.
- Кривошеєва Л. М. Кооперативний рух в таборах військовополонених українців часів Першої світової війни. *Культурологічний вісник*. 2005. Вип. 15. С. 40–44.
- Кривошеєва Л. М. Національно-просвітня діяльність Союзу визволення України в таборах військовополонених українців (1914–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 — Історія України. Запоріжжя, 2009. 242 с.
- Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини: фінансово-господарська і культурно-освітня діяльність (1914–1918 рр.) *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2006. № 571. С. 244–250.
- Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту (1914–1918 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22 — Військова історія. Львів, 2007. 191 с.
- Срібняк І. Громада полонених вояків-українців царської армії у таборі Вецляр, Німеччина (вересень 1915 — грудень 1916 рр.): за матеріалами ЦДАВО України. *Емінак*. 2020. № 3 (31). С. 217–233.
- Срібняк І. З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття: тези V Міжнар. наук.-прак. конф. (22–25 травня 1997 р.)*. Київ — Чернівці, 1997. Ч. 2. С. 441–443.
- Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.). Київ, 1999. С. 93–110.
- Срібняк І. Особливості проведення національно-просвітницької роботи у таборі полонених українців Вецляр, Німеччина (червень 1916 — лютий 1917 рр.). *Освітологічний дискурс*. Київ, 2021. Т. 32, № 2. С. 16–28.
- Срібняк І. Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915–1917 рр. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету*. 1998. Вип. 2. С. 38–57.
- Срібняк І., Шнайдер В. Формування світогляду полонених українців засобами друкованого слова: національно-виховна місія часопису «Просвітній Листок» у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Синopsis: текст, контекст, медіа*, 2020. Т. 26, № 3. С. 90–97. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7>
- Срібняк І., Шнайдер В. Часопис «Просвітній Листок» як джерело для реконструкції історії розвитку української громади у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Київські історичні студії*. 2020. № 2 (11). С. 50–59.
- Golczewski F. *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Paderborn, 2010. S. 108–127.
- Jung I., Wiedl W. Ein “besonderes” Lager für Ukrainer. *Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914–1918*. Neustadt an der Aisch, 2016. S. 262–282.
- Rehmer C. Das Ukrainierlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*. 1994. Heft 37. S. 77–116.
- Rehmer C. “Revolutionierungspolitik” und Ukrainer-Lager. Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18. Frankfurt, 1997. S. 245–280.
- Runzheimer J. “...Damit alle an uns erinnert werden”! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar. *Heimat an Lahn und Dill*. 1994. Bd. 284. S. 2–3.
- Runzheimer J. Film als historische Quelle. Das ukrainische Kriegsgefangenenlager in Wetzlar. *Claudia Weidemann und Rudolf Worschech: Kamera. Oskar Barnack. Frühe Filme aus Wetzlar und Umgebung*, Frankfurt am Main, 2002. S. 25–28.
- Sribnjak I. *Enzyklopädie der Kriegsgefangenschaft: Das ukrainische Rastatt. Zur Gründung und Tätigkeit der Gemeinschaft “Die Unabhängige Ukraine”, 1915–1918*. München — Paris: Internationales Lucien-Febvre-Wissenschafts- und Bildungskonsortium, 2020. 338 s.

REFERENCES

- Jung, I. & Wiedl, W. (2016). Ein “besonderes” Lager für Ukrainer Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914–1918. *Neustadt an der Aisch*, pp. 262–282 [in German].
- Kryvosheieva, L. M. (2005). Kooperatyvnyi rukh v taborakh viyskovopolonenykh ukrainsiv chasiv Pershoi svitovoi viiny [Cooperative Movement in the Camps of Ukrainian Prisoners of War during the First World War]. *Kulturolohichnyi visnyk*, 15, 40–44 [in Ukrainian].
- Kryvosheieva, L. M. (2009). *Natsionalno-prosvitnia diialnist Soiuzu vyzvolennia Ukrainy v taborakh viyskovopolonenykh ukrainsiv (1914–1918 rr.)* [National-Educational Activity of the Union of Liberation

- of Ukraine in the Camps of Ukrainian Prisoners of War (1914–1918)]. *Candidate thesis*, Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Golczewski, F. (2010). *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Paderborn [in German].
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116 [in German].
- Rehmer, C. (1997). “Revolutionierungspolitik” und Ukrainer-Lager *Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917/18*. Frankfurt a. M. u. a., 245–280 [in German].
- Runzheimer, J. (1994). «...Damit alle an uns erinnert werden»! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3 [in German].
- Runzheimer, J. (2002). Film als historische Quelle. Das ukrainische Kriegsgefangenenlager in Wetzlar *Claudia Weidemann und Rudolf Worschech: Kamera. Oskar Barnack. Frühe Filme aus Wetzlar und Umgebung*, Frankfurt am Main, 25–28 [in German].
- Saievych, Y. Y. (2006). *Ukrainski viiskovopoloneni v taborakh Nimechchyny: finansovo-hospodarska i kulturno-osvitnia diialnist (1914–1918 rr.)* [Ukrainian Prisoners of War in the Camps of Germany: Financial and economic and cultural and educational activities (1914–1918)] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*, 571, 244–250 [in Ukrainian].
- Saievych, Y. Y. (2007). *Ukrainski viiskovopoloneni v taborakh Avstro-Uhorshchyny i Nimechchyny v period Pershoi svitovoi viiny: vyshkil ta orhanizatsiia roboty (1914–1918 rr.)*. *Candidate thesis*, Lviv [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2020). *Enzyklopädie der Kriegsgefangenschaft: Das ukrainische Rastatt. Zur Gründung und Tätigkeit der Gemeinschaft «Die Unabhängige Ukraine», 1915–1918*. München-Paris [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1997). Z istorii kulturno-prosvitnytskoi diialnosti polonenykh ukrainsiv u tabori Vetsliar (Nimechchyna) v 1915 r. Abstracts of Papers: *Etnonatsionalnyi rozvytok v Ukraini ta stan ukrainskoi etnichnosti v diaspori: sutnist, realii konfliktnosti, problemy ta prohnozy na porozzi XXI stolittia*, pp. 441–443 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1998). Tabir polonenykh ukrainsiv u Vetsliari (Nimechchyna) u 1915–1917 rr. [Camp of Ukrainian prisoners in Wetzlar (Germany) in 1915–1917]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu*, 2, 38–57 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1999). Poloneni ukrainsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.) [Ukrainian Prisoners of War in Austria-Hungary and Germany (1914–1920)]. [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2020). Hromada polonenykh voiakiv-ukrainsiv tsarskoi armii u tabori Vetsliar, Nimechchyna (veresen 1915 – hruden 1916 rr.): za materialamy TsDAVO Ukrainy [Community of Captured Ukrainian Soldiers of the Tsarist Army in the Camp Wetzlar, Germany (September 1915 – December 1916): according to the TsDAVO, Ukraine]. *Eminak*, 3 (31), 217–233 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (2021). Osoblyvosti provedennia natsionalno-prosvitnytskoi roboty u tabori polonenykh ukrainsiv Wetzlar, Nimechchyna (cherven 1916 – liutyi 1917 rr.) [Peculiarities of Conducting National Educational Work in the Camp of Ukrainian Prisoners of War Wetzlar, Germany (June 1916 – February 1917)]. *Osvitlohichnyi dyskurs*, 32 (2), 16–28 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Schneider, V. (2020a). Formuvannia svitohliadu polonenykh ukrainsiv zasobamy drukovanoho slova: natsionalno-vykhovna misiia chasopysu «Prosvitnii Lystok» u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Formation of the Worldview of Captured Ukrainians by Means of the Printed Word: National-educational mission of the periodical “Enlightenment Leaf” in the camp Wetzlar, Germany (1916)]. *Synopsys: tekst, kontekst, media*, Kyiv, 26, 3, 90–97 [in Ukrainian].
- Sribniak, I. & Schneider, V. (2020b). Chasopys «Prosvitnii Lystok» yak dzherelo dlia rekonstruktsii istorii rozvytku ukrainskoi hromady u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Periodical «Prosvitnii Lystok» (“Enlightenment Leaf”) as a Source for the Reconstruction of History of the Ukrainian Community Development in the Wetzlar Camp, Germany (1916)]. *Kyivski istorychni studii*, 2 (11), 50–59 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7>
- Zolota Lypa. (1924). Yuvileina zbirka tvoriv Bohdana Lepkoho z yioho zhyttiepysom, bibliohrafieiu tvoriv i prysviatamy [Zolota Lypa: Jubilee collection of works by Bohdan Lepky with his biography, bibliography of works and dedications]. Pid red. Z. Kuzeli, Berlin [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 15.02.2022 р.

Creative Commons Licenses: Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0)